
УДК: 811.512.154
DOI: 10.35254/bhu/2023.63.34

*Садыралиева Г. Э.,
Артыкова Ж. А.
К. Карасаев атындагы БМУ*

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭВФЕМИЗМДИК МЕТАФОРАЛАРДЫН СТИЛДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Кыскача мазмуну

Бул макалада кыргыз тилиндеги эвфемизм жана метафора кубулуштарынын стилдик өзгөчөлүктөрү изилденет. Кыргыз тилиндеги эвфемиздик метафоралардын кептеги ордун жана тилдик өзгөчөлүгүн анализге алуу үчүн массалык-маалымат каражаттарынын тексти алынды. Массалык-маалымат каражаттарында саясий көрүнүштөрдү, коомдук турмушту чагылдырууда орунсуз, орой лексиканы алмаштырууда жана окурманга таасирдүү берүүдө эвфемиздик метафоралар кеңири колдонулат. Эвфемиздик метафоралар ММК тексттеринде экспрессивдик жана баалоочулук функцияны аткарып, кошумча

прагматикалык маанинин жаратып, автор менен окурмандын ортосунда диалогду түзүп, гезиттик-публицистикалык коммуникациянын өзгөчө формасын пайда кылат. Ошону менен бирге эвфемизмдик метафоралардын окказионализмдик жана индивидуалдык мүнөздөрү белгиленет.

Түйүндүү сөздөр: метафора, эвфемизм, эвфемисттик метафора, түшүнүк, образ, кеп, массалык-маалымат каражаттары, стиль, медиатекст, кыргыз тили.

*Садыралиева Г. Э.,
Артыкова Ж. А.
БГУ им. К. Карасаева*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭВФЕМИСТИЧЕСКИХ МЕТАФОР В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются стилистические особенности явлений эвфемизма и метафоры в кыргызском языке. Для анализа места эвфемистических метафор в кыргызском языке и их лингвистических особенностей были взяты тексты СМИ. Эвфемистические метафоры широко используются в СМИ для замены неуместной и грубой лексики при освещении политических событий и общественной жизни, а также для создания впечатления у читателя. Эвфемистические метафоры выполняют экспрессивную и оценочную функцию в медиатекстах, создают дополнительный прагматический смысл, создают диалог между автором и читателем и особую форму коммуникации. Автор анализирует окказиональность и индивидуальность эвфемистических метафор.

Ключевые слова: метафора, эвфемизм, эвфемистическая метафора, понятие, образ, речь, средства массовой информации, стиль, медиатекст, кыргызский язык.

*Sadyralieva G.E.,
Artykova J.A.
BSU named after K.Karasaev*

STYLISTIC FEATURES OF EUPHEMISTIC METAPHORS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Abstract

This article examines the stylistic features of the phenomena of euphemism and metaphor in the Kyrgyz language. In order to analyse the place of euphemistic metaphors in the Kyrgyz language and their linguistic features, media texts were selected. Euphemistic metaphors are widely used in the media to replace inappropriate and coarse language in political and social coverage, and to create an impression in the reader. Euphemistic metaphors perform an expressive and evaluative function in media texts, create additional pragmatic meaning, create a dialogue between the author and the reader and a special form of communication. The author analyzes the occasionalism and individuality of euphemistic metaphors, media text.

Keywords: metaphor, euphemism, euphemistic metaphor, concept, image, speech, media, style, kyrgyz language, media text.

Адамдар пикир алышууда бир түшүнүккө тиешелүү болгон көрүнүштү, кыймыл-аракетти башка түшүнүккө карата колдонуу аркылуу кептин көркөмдүгүн арттырып, жагдайды ачык, так, жеткиликтүү берүүгө аракет кылат. Ошону менен бирге кээ бир жагдайларда одоно, кепке ылайыксыз сөздөрдү берүүдө кыйыгып айтуу, башка бир нерсеге салыштыруу аркылуу пайда болгон тилдик каражаттар колдонулат. Мындай кызматты кепте метафора жана эвфемиздер сыяктуу тилдик каражаттар аткарат.

Метафоризация – нерсе жана кубулуштардын ортосундагы белги, касиеттердин ар кандай ички жана тышкы окшоштуктардын негизинде пайда болгон психологиялык татаал процесс [1, 62]. Ал эми эвфемизм — тилде реалдуу колдонулулуп жүргөн сөздөрдү стилдик максатта жумшартып башка сөздөр менен туюндуруу ыкмасы [2, 77].

Тил илиминде метафора теориясын терең изилдөөгө алган окумуштуулар Ж. Лакофф менен М.Жонсондун көз карашы боюнча, пикир алышууда метафора маанилүү когнитивдик функцияны, башкача айтканда, жаңы билим алуу функциясын аткарат [4]. Ошону менен бирге метафора текстке көркөмдүк гана берип турбастан, когнитивдик функцияны аткаруу менен ассоциациялык ой-жүгүртүүгө таасир этет.

А.Сапарбаев метафораны стилдик жактан индивидуалдык метафора, жалпы элдик метафора жана тилдик метафора деген үч түргө бөлүп карайт [1].

Индивидуалдык метафоралар – тилде жаңы пайда болгон, чыгармачылык менен кабылдоону талап кылган сөздөр.

Жалпы элдик метафоралар – тилде мурдатан бери эле көркөм сөз каражаты катары колдонулуп келген, жалпыга маалым болгон сөздөр. [3].

Акын-жазуучулар жалпы элдик метафораларды стилдик максатта башка контекстте жана башка максатта колдонушат. Мындай учурда индивидуалдык метафорага

айланат. Ал эми кээде индивидуалдуу метафоралар кепте кеңири колдонулуп жалпы элдик метафорага айланышы мүмкүн.

Тилдик метафоралар – көркөм ой-жүгүртүүнү талап кылбаган, нерселердин ортосундагы окшоштуктардын негизинде сөздөрдү биринин ордуна экинчисин колдонуудан пайда болот.

Ал эми эвфемизм — тилде реалдуу колдонулулуп жүргөн сөздөрдү стилдик максатта жумшартып башка сөздөр менен туюндуруу ыкмасы [2, 77].

Эвфемизмдердин тилдеги негизги функциясы кепте орой, айтууга ыңгайсыз болгон сөздөрдүн ордуна колдонулат жана ойду элестүү, таамай жеткирүүдө өбөлгө түзгөн көркөм каражат болуп саналат.

Эвфемизмдердин жаралышы тууралуу бүгүнкү күндө ар түрдүү көз караштар айтылып жүрөт. Бирок бардык учурларда эвфемизмдер экинчи даражадагы номинация катары белгиленип, сөз жасоо жолдорунун белгилүү бир жыйындысы менен сыпатталат.

Окумуштуу Б. Усубалиев кыргыз тилиндеги табу менен эвфемизмдин жаралышы элдин тарыхы, салт-санаасы менен тыгыз байланыштуу экендигин, айрым эвфемизм сөздөрдүн чыгышы табуга такалаарын жана алардын өзөгүн тотемизм менен анимизм түзөрүн белгилейт. [5].

Белгилей кетсек, эвфемизмдер кепте жалаң эле одоно, уят сөздөрдү жымсалдап берип, кеп маданиятын сактаган гана каражат эмес, ошону менен бирге ойду элестүү, таасирдүү берүүчү көркөм каражат болуп саналат. Мына ушул элестүү жана таасирдүүлүк жагынан алганда метафоранын функциясына жакындайт. Ушул жакындыгынан улам тилде *эвфемисттик метафора* деген түшүнүк пайда болгон. [6].

Метафоралык сөздөрдүн эвфемизмдик функциясы А. М. Кацев, Л. П. Крысин, В. П. Москвин сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде белгиленип, талдоого алынган. Чындыгында, метафора өзүнүн семантикалык жана ассоциациялык мазму-

ну боюнча эвфемизм сөздөрдүн пайда болушунун негизги ыкмасы болуп саналат.

Бирок бардык эле метафоралык түшүнүктөр эвфемизмдик функцияны аткара бербейт, тактап айтканда, өтмө мааниси, денотативдик байланышы, контексттик мааниси жана башка белгилери боюнча тилдик метафорага карама-каршы келбеген метафора сөздөр гана эвфемизм боло алат.

Кыргыз тилинде эвфемизмдик метафоралар атайын изилдөөгө алына элек, тактап айтканда, метафора жана эвфемизмдер бири-биринен айырмаланган тилдик каражаттар катары каралып келет. Бул макалада эвфемизмдик метафоралар биринчи жолу массалык-маалымат каражаттарында жарыяланган тексттердин мисалында талдоого алынып жатат.

Массалык маалымат каражаттарында метафоралар когнитивдик, таасир этүүчү, моделдештирүү, эмоциялык баа берүү функцияларын аткарат. Ошону менен бирге ЖМКда кээ бир жагдайларды, адамдарды түз атабастан, белгилүү бир шарттардан улам эвфемисттик метафора колдонулат. Эвфемисттик метафоралар көпчүлүк учурларда коомдогу аярлуу топторду, жашы улгайып калган адамдарды баяндоодо жана ар кандай саясий мүнөздөгү жагдайларды сыпатоодо колдонулат.

Жогоруда белгиленгендей, массалык маалымат каражаттарында эвфемизмдер коомдук аң-сезимге күчтүү таасир этүүчү тилдик каражат болуп саналат. Эвфемизм сөздөр чыныгы жагдайды жымсалдап, терс көрүнүштү нейтралдаштырып, ага өзүнчө маани берип турат. Мисалы: *Саясий элитанын мүчөлөрү, белгилүү аксакалдардын баары коңулга кирип кетишкен* [7]. Бул мисалдагы *коңулга кирип кетишкен* деген сөз тизмектери *унчукпай калышты* деген ойду туюндуруп турат.

ММК тексттеринде эвфемизмдик метафоралар, көпчүлүк учурда, тырмакчага алынып берилет. Тырмакча белгиси текст ичинде кандайдыр бир түшүнүктү обочо-

лонтуп, баса белгилөө максатында жана ошону менен бирге сөздүн өтмө мааниде экенин көрсөтүү үчүн колдонулат. Мисалы: *Ал кимдин таасирдүү буйругу күчтүү айтылса, анан «жашылбайлар» жыттанса ийиле береби?* [7]. Бул мисалдагы тырмакчага алынган *жашылбайлар* деген сөз *доллар* түшүнүгүн туюндуруп, текстте обочолонуп турат.

Кээ бир эвфемизмдик метафоралар текстте металеписис функциясында да колдонулат. Металеписис – кепте тиешелүү жагдайга карата башка бир жагдайдагы коштоо, улантуу же себеп-натыйжалык мамилелердин аталышы атайын көркөмдүк жана таасирдүүлүк жаратуу максатында, эвфемизмдин бир түрү катары колдонулган кубулуш [8, 12].

Металеписис семантикалык (денотативдик) жактан туруктуу болбойт, ошондуктан эвфемизмдин бул түрү кепте өзүнүн окказионалдык жана ирониялык мүнөзү менен айырмаланып турат. Мисалы: *Алардын кирешелерине чектөө киргизмейинче, багбандын сыртынан кан ичилип, териси жукара берет. Мезгил агымына жараша баары ачыкталып чекесинен «сына» баштады* [7].

Эвфемизмдик метафоралар айтымдын маани-маңызын жымсалдап, көмүскө түрүндө гана чагылдырбастан, гезиттик-публицистикалык кепке өзгөчө образдуулукту да берип турат. Мында негизги ой кыйытма түрдө айтылып, окурманга кептин мазмунун өз алдынча түшүнүүгө түрткү берет. Мисалы: *«Мүмкүн иттин өлүгү ушул жерге катылгандыр» деген ойдон алыспыз. «Кусканы» кабарланган эле, дагы кимдердин чөнтөгүн толтурганы белгисиз* («Азия ньюс»).

Эвфемизмдик метафораларга сөздүн маанисин атайын бурмалап, кыйытып берүү мүнөздүү. Окурмандар мындай метафоралар катышкан айтымды ар кандай интерпретация кылышы мүмкүн. Мисалы: *Сын пикирлер арбын айтылып, коомчулукка жем таиталды. Ошого карата күч ор-*

гандарына да **тиш салып** маалыматтык айдыңда кармашууда. («Азия ньюс»).

Кеп тутумунда эвфемизмдик метафоралар өзүнүн ассоциациялык жана семантикалык түзүлүшү менен номинациянын терс маанисин жымсалдап берет: *Айтор, эски түлкүлөргө алданып калбасаңар экен. Андай эмес токулган кылмыш иштери болсо акталышы керек.*

Жыйынтыктап айтканда, метафора элдин, улуттун жашоо образын, үрп-адатын, дүйнө таанымын кеңири чагылдыра алат. Эвфемизм метафора сыяктуу эле элдин жашоо-турмушу, каада-салты, дүйнө

таанымы, ошону менен бирге адамдын жүрүм-турумуна, сүйлөө адебине, кеп маданиятына байланышкан көрүнүш жана тилдик каражат. Кепте эвфемизмдер метафоралык ыкма менен уюшулуп ойду элестүү, көркөм жеткирүү кызматын аткарат. [9].

Ал эми эвфемизмдик метафоралар ММК тексттеринде экспрессивдик жана баалоочулук функцияны аткарып, кошумча прагматикалык маанинин жаратып, автор менен окурмандын ортосунда диалогду түзүп, гезиттик-публицистикалык коммуникациянын өзгөчө формасын пайда кылат.

Адабияттар

1. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. Жогорку окуу жайларынын филол.фак.студенттери үчүн окуу китеби. / А.Сапарбаев. - Б., 1997. - 328 б.
2. Лакофф Дж. М. Метафоры, которыми мы живем. / Дж. М.Лакофф. – М.: Издательство: ЛКИ, 2008. - 256 с.
3. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. / Г.Н.Скляревская. - СПб: Наука, 1993. – 150 с.
4. Усубалиев Б. Эвфемизм жөнүндө сөз. // Мугалимдер газетасы. - 1977. - 34-42 б.
5. Шейгал Е.И. Эвфемизм и ирония в политическом тексте / Е.И. Шейгал // Филология Philologia. - Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 1997. – № 11. – С. 47–49.
6. Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка: спецкурс: учеб. пособие / Е.П. Сеничкина. - М.: Высшая школа, 2006. – 151 с.
7. URL: [www:https://arlaryba.kg](https://arlaryba.kg) - [Электронный ресурс]. (дата обращения: 16.06.2023).
8. Садыралиева Г.Э., Акыналиева А. Кыргыз поэзиясындагы антропоморфтук метафора (Э. Ибраевдин поэзиясынын негизинде) / Садыралиева Г.Э., Акыналиева А. // БГУнун Жарчысы, 2018. - №2(44). - С. 31-21.

УДК 81-139

DOI: 10.35254/bhu/2023.63.35

Ткаченко М.С.

Кубанский государственный университет

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОЦЕНОЧНОГО ЗНАЧЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ЛЕКСЕМЫ «ТИПИЧНЫЙ»)

Аннотация

В статье предпринимается попытка создания семантической модели оценочного прилагательного ТИПИЧНЫЙ с опорой на данные словарей. После описания основных свойств моделей дается теоретическое обоснование оценок критериального типа, отмечаются особенности лексикографической информации для лингвистического исследова-